

Köztársaság tér 1956-2007

VISSZHANG - LI. évfolyam 22. szám, 2007. június 1.

Szakolczai Attila vitairata (*Népköztársaság tér 2006*. ÉS, 2007/20.) szerint az ötvenedik évfordulóra két kádárista, 1957-es szellemiségű mű íródott a Köztársaság téri események kapcsán: Papp András és Térey János Kazamaták című színdarabja (Holmi, 2006. március), és az én kötetem, a Köztársaság tér, 1956 című kismonográfia. Nem hiszem, hogy szerencsés elgondolás művészeti alkotást és tanulmánykötetet egyazon szempontok alapján bírálni. (Térey mondta is nekem, hogy a legkevésbé sem volt célja a történeti események rekonstruálása.) A dráma elemzését, bírálatát én inkább a színikritikusokra bízom.

De miből is áll kötetem 1957-es eszmeisége? Abban, hogy beemeltem a kádárista történetírás emblemikus szerzőpárosa, Hollós Ervin és Lajtai Vera (Köztársaság tér, 1956) koncepciójának legfőbb pilléreit, rekonstrukcióm "az ő nyomvonalukon halad, érdemben velük egyező eredményekre jut, mindössze a nézőpontja más". Hogy miben más a nézőpontom, azt részletesebben Szakolczai tanulmányának hosszabb változatában (www.rev.hu) fejti ki: "Ellenforradalom helyett nemzeti forradalomról, elvhű kommunista küzdelem helyett a retrográd erők védelméről ír. Amiért Hollósék magasztalták Mezőt, azért Eörsi elítéli." Ebben az esetben viszont aligha beszélhetünk 1957 szellemének felidézéséről, és ugyanezért Szakolczai opusának címválasztása (Népköztársaság tér 2006) sem adekvát, inkább hatásvadász.

Tehát módszertani problémákról van szó. Szakolczai szabályszerűen sulykolja az olvasóba az én Hollós-Lajtai-epigonságomat. Dolgozatában 11 ízben mosott engem össze e "legendás" szerzőpárossal. Ez így igencsak torz beállítás, mivel én igyekeztem felhasználni az összes primer (levéltári) forrást (ellentétben Szakolczaival, aki e témában alapkutatásokat nemigen végzett, legalábbis a jegyzetapparátusa erre enged következtetni). Én csak körülbelül minden tizedik lábjegyzetemben hivatkoztam a szerzőpárosra. Tehát kettőnk közül sokkal inkább ő az, aki mankóként használja a Hollós-Lajtai-opust. Kétségtelen viszont, hogy többnyire hasonló forrásokat használtam fel, mint Hollósék, ezek állnak ugyanis mindnyájunk rendelkezésére.

Mi a teendő? Használjuk fel ezeket a - természetesen Kádár-kori - forrásokat a legjobb tudásunk szerint, avagy bízzuk inkább a rekonstrukciót kiváló fantáziánkra? Én inkább az előbbi módszer mellett törek lándzsát, Szakolczai, a jelek szerint, viszont inkább az utóbbit tartja célravezetőnek.

E dilemma egy viszonylag lényegtelen kérdésben mutatkozik meg leglátványosabban: ki volt a pártházba vezényelt karhatalmisták parancsnoka? Hollósékkal egyetértésben én is Várkonyi György alhadnagyt emelem vezetőnek, "nem törődve azzal, hogy az Tompa Károly államvédelmi hadnagy volt. Várkonyit azonban - miként Mezőt - halála révén nemcsak hőssé, hanem mártírrá is lehetett magasztalni, a halálmegvető kommunista helytállást sokkal jobban szemléltető történeteket lehetett írni róla, mint az épület elfoglalása előtt a pincébe menekülő, életét jóérezsű ellenforradalmároknak köszönhető Tompa Károlyról" - írja Szakolczai. Ez tetszetős, logikusnak tűnő, ám spekulatív érvelés. Nem is tartom elég meggyőzőnek a résztvevők visszaemlékezéseivel szemben, amelyekből az derül ki, hogy hivatalosan Tompa, de facto azonban helyettese, Várkonyi volt a vezető. Sokkal helytállóbb, hitelesebb lenne, ha ilyen esetekben (amilyen a legkevésbé sem elvétve fordul elő vitairatában) Szakolczai nem ex cathedra kijelentéseket tenne, hanem a joggal feltételezhető, de nem bizonyított állításait csak számba jöhető lehetőségként hozná fel.

Most térjünk rá a lényegesebb vitatott elemekre.

(1. Mező Imre) A Mező-életrajzom valóban sokkal jobb is lehetett volna, ha lesz új kiadás, köszönettel fel fogom használni a Szakolczai által javasolt könyvészeti forrásokat. Igaza van abban is, hogy a tüntetéssel kapcsolatos Mező-állásfoglalásról helytelenül írtam. Abban már nem, hogy én mindvégig retrográdnak minősítettem volna (lásd a kötetem 16., 25., 118. o.).

Jelen esetben persze a legfontosabb kérdés az, hogy mi volt a szerepvállalása a forradalom idején. Szakolczai szerint kizárt, hogy "Mező október 23-át követően addigi meggyőződésével szembefordulva a keményvonalasokhoz csatlakozott volna". Hát bizony nem kizárt, és van is még erre példa: Nagy Imre is minden feltétel nélkül, október 23-24-én elfogadta a hatalmat, miniszterelnökként vállalva az együttműködést Gerőékkel, sőt akár utasításaik végrehajtását is. Mező pedig kezdettől fogva tagja volt a forradalom kíméletlen leverését célul kitűző Katonai Bizottságnak, a legretrográdabb politikai és katonai vezetők társaságában.

Szakolczai szerint Mező "az október 28-i KV-ülésen felszólalt a fordulat mellett". Ez rejtélyes állítás. Az előtte felszólaló Lukács Györggyel egyetértett abban, hogy önkritikát kell gyakorolni. Ennek itt nincs semmiféle üzenete, mert a teendőkről egyetlen szó sem esett. Ezt követően pedig ezt mondta: "Sajnos ma fel kell adni bizonyos pozíciókat, nehogy elsöpörjenek." Ezt nehezen lehetne forradalom vagy akár reform melletti őszinte kiállásnak nevezni. Sokkal inkább reálpolitikai javaslat volt. Végül ennyit mondott: "rendkívüli helyzetek, rendkívüli intézkedésekkel". (Ötvenhat októbere és a hatalom. Napvilág, 1997. 118. o.) Ebből sem lehet kiolvasni a fordulat melletti elszánt megnyilvánulást.

Szakolczai szerint Mező nem volt budapesti pártbizottságnak a vezetője, és október 28-áig a Katonai Bizottság tagjaként a Honvédelmi Minisztériumban tartózkodott, csak utólag nagyították fel a Budapesti Pártbizottságban játszott szerepét. De nézzük az MDP KV Rendkívüli Bizottság 1956. október 26-i ülésén hozott (a felkelőkkel szembeni) határozatok idevágó passzusát (Ötvenhat... 90. o.): "A Budapesti Pártbizottságon keresztül biztosítani kell, hogy holnap délelőttre a kerületi pártbizottságoknál kb. két-háromezer megbízható elvtárs (lehetőleg tartalékos tisztek vagy tiszthelyettesek) készenlétben legyen, akiknek feladata az átfésülést végző magyar honvédegységekkel való együttműködés, illetve azok megfelelő működésének biztosítása. Az elvtársak odaszállításaért és a gyülekezésért felelős: Mező Imre elvtárs..." A dokumentumból kiderül, hogy Mező kapta a legnehezebb feladatot, amit minden további nélkül elvállalt, tehát nemigen lehet elbagatellizálni a "rendcsináló" szándékát. Ebből a dokumentumból az is kiderül, hogy Szakolczai helytelenül állítja azt, hogy Mező csak 28-a után került a Köztársaság téri párházba, és hogy csak 29-30-án "lett a párház (egyik?) vezetője".

És továbbra is állítom (akár Hollósékkal együtt, Szakolczai ellenében), hogy "a Budapesti Pártbizottság október 23-tól az ellenforradalom elleni harc egyik legfontosabb erődje volt". Ugyanis legfőképpen Budapesten volt veszélyben a hatalom, tehát elsősorban ez a pártszervezet volt felelős a főváros stabilitásáért, vagyis "ellenforradalmi" erőkkkel szembeni legkeményebb, a leghatározottabb fellépésért.

(2. Karhatalom szervezése a Köztársaság téren) Ebben a részben Szakolczai az eddigieknél is merészebbet állít. Szerinte ugyanis a munkásmilícia és a nemzetőrség azonos. A rendszerváltás óta sem akadt olyan visszaemlékező, aki osztaná Szakolczai megállapítását. Pedig ha a Köztársaság téri párházban tevékenykedő Tóth Lajos-féle stáb valóban az alakuló nemzetőrség része lett volna, alighanem tőlük hallottunk volna erről 1989 óta. Kopácsi sem említett soha ehhez hasonlót.

Október 30-áig a nemzetőrséggel ugyanaz volt a hatalom célja, mint a munkásmilíciákkal. A párt égisze alatt megbízható fegyveres erőt akartak létrehozni. Szervezésük párhuzamosan folyt. De szervezetileg nem voltak azonosak. Kopácsiék az egyetemistákra és a munkásokra építettek a rendőr-főkapitányság irányításával, Tóth Lajosék pedig elsősorban párttagokra akartak támaszkodni, a párt felügyelete alatt. Később a Kopácsi nemzetőrségének fejlesztését kockázatosnak ítélték, mert nem bíztak meg az egyetemistákban, így inkább a munkásmilíciák szervezésére helyezték a hangsúlyt. De egyik szerveződésnek sem volt köze ahhoz a nemzetőrséghez, ami 31-én alakult, amelynek a forradalmár-szabadságharcos csoportok alkották a gerincét. Tehát a párhadsereg szervezése megtört, és az a

nemzetőrség jutott szerephez, amely alapján a forradalom vívmányainak megvédését tűzte ki célul, és amely tagjainak átvételéről - a Nagy Imre és Kádár János nevével fémjelzett állami és pártvezetéssel egyetértve - Kopácsiék vagy a Köztársaság tériek addig hallani sem akartak.

"Nyilvánvaló, hogy október 28-án minimálisan tájékozott, józan, normális ember fejében nem fordulhatott meg, hogy a Köztársaság téren, számos nagy felkelőcsoport tőszomszédságában alakítsa ki az ellenforradalmárnak tartottak elleni fegyveres harc központját..." - írja Szakolczai, akit az indokolatlan magabiztossága alkalmasint csúful megvezet. A Köztársaság tér 28-án még biztonságosnak tűnt (sőt még 29-én is!), szovjet védelemmel (nem véletlen, hogy október 30-áig nem érte támadás a budapesti pártközpontot), és a katonai stáb azért települt oda, mert az ottani elvtársaknál senki sem tudta jobban, kik a megbízható munkáskáderek. (Egyébként nem volt számos nagy felkelőcsoport a Köztársaság téri pártház tőszomszédságában. Legközelebb a Baross tériek tevékenykedtek, a többi bázis [pl. a Corvin köz] viszonylag távol esett.)

(3. Támadás a pártház ellen) "Érthető, hogy a forradalom átmeneti győzelme idején a felkelők nem tűrtek meg olyan bázishelyet, ahol - beigazolódo sejtésük szerint - rákosista erők húzódnak meg, főleg [vagyis nem kizárólag - Sz. A.] a gyűlölt államvédelmisek" - idéz engem Szakolczai. Ebben - noha itt sem mulasztja megemlíteni, hogy Hollósékat majmolom - úgy látszik nem talált különösebb kivetnivalót. Ezt követően azonban némileg torzítva interpretál: a szerzőpárossal szemben ugyanis én mindig is azt hangsúlyoztam, hogy sokkal inkább spontán, mintsem szervezett ostromról beszélhetünk.

Később viszont azt rója fel, hogy - Hollósékkal ellentétben! - teljesen figyelmen kívül hagyom a nemzetőrök jelenlétét. Ez így van, de nem véletlenül! Fentebb említettem, hogy többféle nemzetőrség szerveződött a forradalom idején. Az a nemzetőrségi szervezet, amelynek főerejét a felkelők alkották, október 31-éig nem létezett, legfeljebb embrionális állapotban. Október 30-áig a hatalom legfőbb törekvése a felkelő-szabadságharcos csoportok lefegyverzése, katonai vagy rendőri felügyelet alá helyezése, szükség szerint megsemmisítése volt. (Ezt alátámasztja Horváth Miklós hadtörténész is: 1956 hadikrónikája.) Szakolczai a nemzetőrség említésével, Münnich Ferenc belügyminiszter a rádióbejelentésével ("a főváros utcáin semmiféle államvédelmi szervhez tartozó alakulat nincs szolgálatban") azt hangsúlyozza, hogy a támadók immár törvényesen jártak el. Kétségkívül törvényességi kifogások felmerülhetnek a védőkkel szemben - így Mező Imrével szemben is, amit Szakolczai már nem tart fontosnak hangsúlyozni -, én viszont ezt egy forradalmi időszakban nem tartom releváns szempontnak. Hiszen ugyanilyen érveléssel kétségbe lehetne vonni a forradalom kirobbantásának jogosságát - ahogy ezt az igazi kádáristák tették.

Végül vizsgáljuk meg Szakolczai konklúzióját: "Nem elég a kádárista szövegeket átfordítani, ellenforradalom helyett forradalomnak nevezve a történeteket. Az egész csak akkor fordul át, ha építőelemeit is átfordítjuk. Akkor fény derülhet az igazságra, hogy Mező Imre nem a rákosistákat, hanem Nagy Imrét támogatta, hogy a munkásmilícia nem a rákosista, hanem a forradalmi rend védelmére kezdett szerveződni, és hogy az ostromra senki nem készült, azt a pártház ávós védői provokálták ki. Annak érdekében, hogy a Köztársaság térről szőtt mítosz helyett közelebb jussunk a valóban történetekhez, maradéktalanul le kell fejteni a kádárista narrációról a koncepciók elemeket." Meglehet, hogy ezt kéne tenni, de hogyan? Szakolczai mindenesetre igencsak közepesre vizsgázott az építőelemek átfordításában. Mező - bár korábban a reformok elkötelezett híve volt - a forradalom idején a retrográd erőket támogatta, miként az október 23-át követő napokban Nagy Imre is. A munkásmilícia teljes mértékben forradalom leverésére, annak célkitűzései ellen szerveződött. Azt pedig nem tudta bebizonyítani, hogy a védők nem készültek az ostromra, de miért is ne készültek volna? (Abban egyetértünk, hogy az utca - legalábbis október 30-a hajnaláig - nem készült támadásra, meg abban is, hogy az ostromot - elsősorban - a pártház ÁVH-s védői provokálták ki, így hát e két momentum kapcsán nem volt indokolt a Hollós-Lajtai-kötetet lobogtatva rám rontani.)

Egyelőre tehát maradok a (primer) forrásoknál. Az építőelemek várt átfordítását is csak ezek felhasználásával tudom elképzelni. Nélkülük még a legremekebb elemzők - mint amilyen Szakolczai Attila

is - csak félkarú óriásoknak tűnnek.

Eörsi László